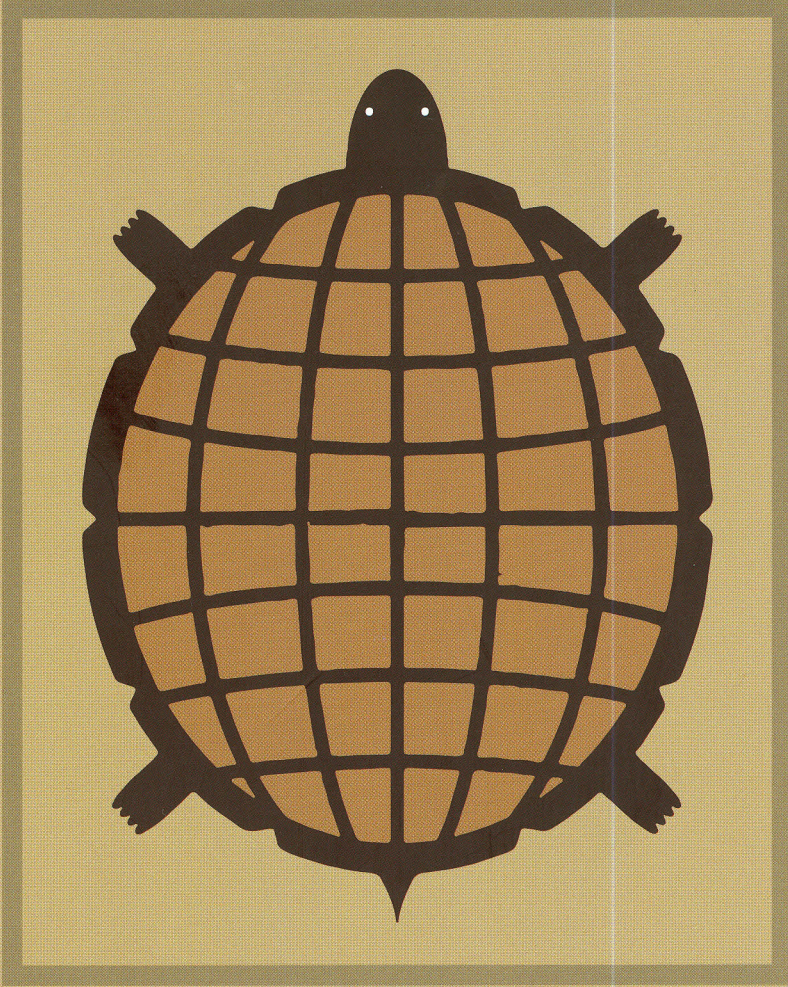


# ALTAY COMMUNITIES

## HISTORY ISSUES



Editors

İlhan Şahin – Han Woo Choi  
Güljanat K. Ercilasun – Jack Snowden  
Muhammed Bilal Çelik



İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayını



# ALTAY COMMUNITIES

## History Issues

### Editors

**İlhan Şahin – Han Woo Choi**  
**Güljanat K. Ercilasun – Jack Snowden**  
**Muhammed Bilal Çelik**

İstanbul 2017

## Contents

Sunuş	7
Introduction	11
1 Avrasya'daki Göçebeliğin Kökeni ve Tarihsel Rolü <i>Masatake Matsubara</i>	15
2 The Worldview of the Saka Tribes in Central Kazakhstan <i>Arman Beisenov</i>	19
3 Contacts of Medieval Tungus-Manchus: Mokhe – Bohai – Koguryo – Turks – Jurchens – Chinese – Mongols <i>Olga Diakova</i>	39
4 Altaylarda Eski Bir Türk Kabilesi: Azlar <i>Saadettin Yağmur Gömeç</i>	53
5 Sır Derya Oğuzlarının Menşei <i>Ayhan Pala</i>	59
6 Altay Topluluklarından Kıpçakların Tarih İçindeki Önemi (1220-1774) <i>Yusuf Oğuzoğlu</i>	69
7 Isık-Göl'deki "Teskey Ala-Too" Karahanlı Dönemi Kitabeleri <i>Kayrat Belek</i>	93
8 Selçukluların Mâverâünnehr'deki Tarihine Dair Bazı Meseleler <i>Ömer Soner Hunkan</i>	103
9 Zübdetü'l-Âsâr Işığında Özbek ve Kazak Boyları Arasındaki Münasebetler <i>Şeyda Duman- Gülay Karadağ Çınar</i>	117
10 Köse Peygamber Eratna: Anadolu'da Bir Uygur Türkü <i>Kenan Ziya Taş</i>	137
11 Safevî Etkisindeki Hazaralar (Şah I. İsmail'den Şah I. Abbas'ın Sonuna Kadar) <i>Gülay Karadağ Çınar</i>	145
12 Yarkend Hanlığı'nın Yıkılışında Hocalar Cemaatinin Rolü <i>M. Bilal Çelik</i>	169
13 İran Göçebelik Tarihinde Kaşkay Aşireti <i>Şenay Yanar</i>	183

- 14 The Dynamics of Milk Cultures in Central Eurasia: Insights from Comparing “Yörük: Pastoral Nomads in Turkey” with other Altaic Groups 197  
*Takahiro Tomita*
- 15 Tahrir Defterlerinde Geçen ‘Anadolu (Anadolulu)’ Tabiri Üzerine Bazı Düşünceler 207  
*Emine Erdoğan Özünlü*
- 16 Şahıs Adlarından Hareketle Nüfus Hareketleri ve İskan Tarihi Çalışmalarına Bir Katkı: Sivas Kazası Örneği 217  
*Alpaslan Demir*
- 17 Milletlerin Karakteri, Kültürü, Bilinci 229  
*Çağrı Özkan*
- 18 Kutadgu Bilig’de Pedagojik Paradigmalar, Etnokültürel Eğitim ve İnsan Modeli 255  
*Kınagül Madiyeva*
- 19 II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülük Tartışmaları: “Yeni Bir İrkin Keşfi” 263  
*Serkan Yazıcı*
- 20 İdil-Ural Devleti 279  
*Bayram Kodaman*
- 21 Koreans in Altai and Ural: Turn Abouts of National Community’s Fate in Russia in XXth and early XXIth Centuries 285  
*Vladimir Boyko*
- 22 İsmail Gaspıralı’nın Bulgaristan Türklerine Etkisi ve Türkçe Eğitim Sorunları 297  
*Nesrin Osmanova İspova/Nesrin Sipahi Kıratlı*
- 23 1882’de Macarların Türklüğünü İspat İçin Girişilmiş Bir Çaba: Armin Vámbéry’nin *Der Ursprung der Magyaren* Adlı Çalışması Hakkında 303  
*Gülay Tulasoğlu*
- 24 Türkistan’da Stalin Döneminde Kırgına Uğrayan Önemli Bir İsim: Turar Rıskulov’un Mücadele Yolu ve Sonuna Dair Tespitler 337  
*Sebahattin Şimşir*
- 25 *Kyrgyz Folksongs – A New Book and an E-book* 349  
*János Sipos*



## II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülük Tartışmaları: “Yeni Bir İdeolojinin Keşfi”

Serkan Yazıcı \*

“Yirminci yüzyıl iki büyük buluşla başlar:  
Coğrafya biliminde kutupların bulunması;  
Tarihte Türklerin” Albert Sorel<sup>1</sup>

### The Debates on Turkism during the Second Constitutional Period: “The Invention of a New Ideology”

#### Summary

Modern political thoughts found a place in the Ottoman Empire in the second half of 19<sup>th</sup> century. By the mid-19<sup>th</sup> century the term Turk began to be used for a political and ethnic definition. Formerly, it had been used as a descriptive term just for indicating peasants living mostly in inner Anatolia. Although Ottomanism was recognised by Ottomans as the official perspective of the Empire, Turk as term was more visible at the end of the century. By the beginning of 20<sup>th</sup> century, Turkism was discussed as a remedy for the protection of the integrity of the state right along with Islamism, Ottomanism and Westernization. Turkism found proponents especially among the Young Turks and under their rule became more and more dominant in state politics. Proponents of Westernization and Turkism generally were faced with Islamist opposition. According to Islamists, Turkism was the “Sickness of Genghis” and it would not be a remedy for the problems of the empire. In fact, it would lead to the total collapse of the empire. Discussion around the term of Turk was highly affected by the political agenda in the late Ottoman era. Furthermore these sorts of discussions formed many modern political movements and debates in modern Turkey. The aim of this article is to shed some lights on political discussion centered on the Turkism of the 2<sup>nd</sup> Constitutional era of the Ottoman Empire.

**Key words:** Turkism, Ottomanism, İslamism, Westernisation, Constitution

Osmanlı Devleti’nde siyasi düşünce, batı dünyasındaki “izm”lerden farklı bir yol izleyerek coğrafyası ve iç dinamiklerinden ilhamla kendisine farklı mecralar bulmuştu. XIX. yüzyıl boyunca olgunlaşan Osmanlı’ya özgü ideolojiler Yusuf Akçura’nın “Üç Tarz-ı Siyaset” risalesiyle üç temel yapı halinde somutlaştı. Osmanlı Devleti’nin son yüzyılında geçirdiği demografik ve siyasal değişim içerisinde bu siyasal düşünceler mu-

\* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye.

<sup>1</sup> Mehmet Perinçek-Arda Odabaşı, *Ştambulskie Novosti’de Jön Türk Devrimi*, İstanbul 2013, s. 33.

ayyen dönemlerde öne çıkararak entelektüeller arasında derin tartışmalar yarattı. Bu tartışmaların en geç örneği ise önce Türkçülük ve sonra da Turancılık düşüncesinin savunucularını bir araya getirdi. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık gibi fikir hareketleri içinde savrulan pek çok Osmanlı aydınının son durağı çoğunlukla Türkçülük oldu. Bu fikre karşı çıkanlar, savunucularını “bunlar Cengiz hastalığına tutulmuş” diyerek eleştiriler de Türkçülerin fikirleri Balkan Savaşları’ndan itibaren önce Osmanlı’nın son dönem, sonra da Türkiye Cumhuriyeti’nin temel politikalarında derin izler yaratmıştır. Bazı yazarların “yeni bir ırkın keşfi”<sup>2</sup> dediği Türkçülüğün en yoğun tartışıldığı II. Meşrutiyet dönemi, Tarık Zafer Tunaya’nın tabiriyle bir “siyaset laboratuvarı” olması bakımından birçok yönüyle ilgi çeker ve günümüz politik tartışmalarına da yön verir<sup>3</sup>.

XIX. yüzyıl ulus devletinin inşasında, monarşik yapılardan görece daha demokratik rejimlere geçişte önemli bir asır oldu. Fransız İhtilali ile yayılan fikirlerin Balkanlar’da milliyetçi karşılıklar bulması millet kavramını din ve mezhepler üzerinden tanımlayan Osmanlı Devleti’nde köklü değişimlerin habercisiydi. Osmanlılar, Tanzimat Fermanı’yla, önceleri kendisine eşit görmediği Gayrimüslimleri Müslüman tebaasına denk sayarak “Osmanlılık” vurgusu ile devletin bütünlüğünü korumaya gayret etti. Bu temel yaklaşım Osmanlı’nın son yüzyılı boyunca resmî ağızlardan ve çeşitli entelektüellerce savunulduysa da devletin çözülmesinin önüne geçemedi. Ayrıca telaffuz edildiğinde asırlarca ve çoğunlukla Anadolu’da daha çok tarımla uğraşan, kendi halinde, Türkçe konuşan yığınların anlaşıldığı “Türklük”, milleti tanımlamada giderek sık başvurulan bir kavram oldu<sup>4</sup>. Batıda Osmanlı topraklarındaki tüm Müslümanları karşılayan bu kavrama göre Türkler, “Türkiye’de yaşar ve Türkçe konuşurlar” idi<sup>5</sup>.

Çok geçmeden Türk kavramının Batı dünyasındakine benzer tarifleri Osmanlı coğrafyasında da belirmeye başladı. Bunun başlıca örneği de Osmanlı topraklarına sığınmış bir Polonyalı olan Mahmut Celalettin Paşa’nın girişi oldu. “*Les Turcs Anciens et Modernes*” adlı bir eser kaleme alan Paşa, Türkleri Altay Kavimleri içinde işaret ederek onu Ruslardan, Moğollardan, Çinlilerden, Hintlilerden ve Afganlardan da ayıran

<sup>2</sup> Şükrü Hanioglu, “Siyasal Akımlar: Türkçülük”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1985, s. 1397.

<sup>3</sup> Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 2004, s. 83.

<sup>4</sup> 1928 yılında Hayat Mecmuası, X. asırdan itibaren âşik edebiyatı içinde Türk adının nasıl geçtiğine dair bazı ifadeleri bir araya toplamıştı. Bunların önemli bir kısmında Türk, köylü, kaba, cahil olarak tarif edilmişti. “Türkçülerin Tarihine Dair Notlar”, *Hayat Mecmuası*, sayı 23, Ankara, 5 Mayıs 1928, s. 2.

<sup>5</sup> M. Baptistin Poujoulat, *Histoire de Constantinople Comprenant le Bas-Empire et L’Empire Ottoman*, Paris 1853, s. 419.



kapsamlı tarifler ve tarihî bilgiler verdi<sup>6</sup>. Kanun-ı Esasi'de Osmanlı Devleti'nin resmî dilinin "Türkçe" olarak belirtilmesi, bir örnek teşkil ederek Türk vurgusunun pek çok metinde öne çıkmasını sağlamıştı. Ancak bu noktada Kanun-ı Esasi'de tüm Osmanlı tebaasının istisnasız "Osmanlı" sayılmış olmasına da dikkat çekmek gerekir<sup>7</sup>. Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani* adlı sözlük çalışması giderek daha fazla önem kazanan Türkçe kullanımı için temel kaynaklardan birini ortaya çıkarmış oldu<sup>8</sup>. Ahmet Vefik Paşa'nın eseri Şemsettin Sami'nin tabiri ile kendisi gibi birçok sözlükçüye ilham verdi ve *Kamus-ı Türki* gibi Türkçeden Türkçeye sözlükler ortaya çıktı<sup>9</sup>. Türkçenin dilbilim açısından gelişimini ortaya koyan bu eserler, Türkçülük açısından bir temel teşkil etse de XIX. yüzyılın son çeyreği itibarıyla ortada milliyet prensibine dayalı bir fikir akımı mevcut değildi. Bu konuda tarih şuurunun ortaya çıkışında derin etkiler yaratan eserlerden biri, Léon Cahun'un *Introduction à L'histoire de L'Asie: Turks et Mongols Des Origines a 1405* adlı çalışması olmuştur<sup>10</sup>. Bu devrede Türkçe ve Türklük fikrinin Osmanlı coğrafyasının dışında gelişimi açısından İsmail Gaspiralı da hatırlanmalıdır. 1883'te yayına başlayan Kırım Tatarları'nın ilk Türkçe gazetesi *Tercüman* bu fikrin yayılmasındaki temel araçlardan birisi olmuştur. 1884'te "Usul-i Savtiyye" adıyla başlayan hızlı Türkçe eğitimi programı "Usul-i Cedid" olarak bilinen Rus bölgelerinde yayılmış bir eğitim programına dönüştü. Bu isme izafeten 1894'te 100, 1914'te 5000 civarında okul ile bu fikirler politik manada da sistemleşmeye başladı. Ceditçiler adı verilen bu akımın temsilcileri, içine ekonomik yaklaşımları da içeren "dilde, fikirde ve işte birlik" fikrini savundular<sup>11</sup>. Zaman içerisinde genel hatlarıyla Pantürkizm ya da Panturanizm şeklinde sistemleşen bu fikirler kimi gazetelerde zaman zaman boy gösterdi ise de Osmanlı içerisinde ilerleyen on yıllarda Jön Türkler için

<sup>6</sup> Moustapha Djelaeddin, *Les Turcs Anciens et Modernes*, Paris 1870, s. 7-9.

<sup>7</sup> *1320 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Ali Osmaniye*, İstanbul 1902, s. 38-41. Bu noktada Kanun Esasi'nin uygulandığı ilk yıllarda Türkçe ile ilgili bazı bölgelerde tepkiler ortaya çıkmıştı. 1878 yılında Cevdet Paşa'nın Suriye Valiliği esnasında mahkeme ve devlet işlerinde anayasa gereği Türkçe kullanımı İngiliz kaynaklarına göre ayaklanmaya, Osmanlı kaynaklarına göre bazı sözlü tartışmalara sebep olmuştur. Tufan Buzpınar, *Abdulhamid II, Islam and the Arabs: The Cases of Syria and the Hijaz (1878-1882)*, Manchester Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, 1991, s. 132-133.

<sup>8</sup> Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, Cemiyet-i Tedrissiyye-i Osmaniye Matbaası, İstanbul.

<sup>9</sup> Avni Gözütok, "Türkiye Türkçesinin İlk Sözlüğü Lehçe-i Osmani", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 24, 1997, s. 29-37.

<sup>10</sup> Léon Cahun, *Introduction a L'Histoire de L'Asie: Turks et Mongols Des Origins a 1405*, Paris 1896.

<sup>11</sup> Hakan Kırımlı, "İsmail Gaspiralı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi [DİA]*, 13, s. 392-395.

bir fikir alt yapısı teşkil etmekten öteye gidemedi. Zira Sultan II. Abdülhamid'in iç siyasette bu fikirleri açıkça desteklemesi, imparatorluğun mevcut demografik ve siyasal yapısına uygun değildi. Fakat bu fikirlerin Rusya üzerinde gerek kuzey Karadeniz gerekse Orta Asya'da bir baskı yarattığı açıktı. Basın üzerinde yoğun bir sansür ve kontrol var iken Osmanlı gazetelerinde Ali Şir Nevai'den pasajlar yer alması tesadüf değildi. II. Abdülhamid döneminde Rus topraklarındaki Türk ve Müslümanlara yönelik hilafet siyaseti (Panislamizm) yanında Türkçü fikirler de zımnen desteklendi ve Rusya'ya karşı kurulmak istenen bir dengenin aracı olarak görüldü<sup>12</sup>.

Bu gayret ve çalışmaların sağladığı altyapı etrafında Türklüğün Osmanlı aydınları arasında giderek daha geniş bir şuur alanını işaret ettiği söylenebilir. Osmanlı entelektüelleri arasında siyasallaşma eğilimlerinin görüldüğü ilk kuşak Osmanlı siyasi muhalifleri, kendilerini Osmanlı Devleti'nin klasik vatandaş algısına paralel bir şekilde Yeni Osmanlılar şeklinde ifade etmişler, kendilerini ilk tarif ettikleri metinlerde aslında yine "Genç Türkler" manasına gelen "Türkistan'ın Erbabı Şebabı" ifadesini kullanmışlardı. 1890'larda ortaya çıkan siyasi muhalif gruplar ise kendilerini tarif ederken batıdaki kullanıma uygun şekilde Jön Türk tabirini benimsemişti<sup>13</sup>. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin erken dönem metinlerinde Türk ve Müslüman vurgusuna bir arada rastlanır. 1893 yılında Ermenilerin Bâb-ı âlî gösterisinin ardından milliyetçi bir refleksle kaleme alınan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk siyasi bildirisini "Müslümanlar ve ey sevgili vatandaşlarımız Türkler" hitabıyla başlar. Ermenilerin Osmanlı başkentinde gösteri yapmasını onur kırıcı bulan İttihatçılar, metin içerisinde kendilerini şu şekilde Türk olarak tarif ederler: "Biz Türkler de umum Osmanlılar gibi bu müstebit hükümetten ıslahat isteriz"<sup>14</sup>.

Jön Türklerin Yeni Osmanlılardan farklı olarak Batıdaki "Jeune Turcs" tabirinin tercümesini tercih etmeleri ve yer yer Türklükten dem vurmaları bir yönüyle devrin yeni kuşak aydını için bir bilinçaltını ifade edebilirse de savundukları fikirler bakımından onları milliyetçilikten çok II. Meşrutiyet dönemine kadar "İttihad-ı Anasır"cı yani Osmanlıcılık taraftarı olarak tarif etmek daha doğrudur<sup>15</sup>. Benzer bir şekilde 1893 yılında yayına başlayan *İkdam* gazetesi de başlığının altına "Türk gazetesidir" dövizini koymuştu. Şerif Mardin'e göre bu, Türkçülüğün bir akım olarak yükseleceğinin işaretiydi. Gazete yazarlarından Necip Asım, Veled Çelebi,

<sup>12</sup> David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908*, Londra 1977, s. 46-47.

<sup>13</sup> Sadık Kemal Tural, "Yeni Osmanlılar ve Osmanlıcılık Cereyanı Meselesi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 1973-1975, s. 131-144.

<sup>14</sup> Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1998, s. 76.

<sup>15</sup> Aviel Roshwald, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires Central Europe, Russia and the Middle East, (1914-1923)*, London 2001, s. 58-59.



Emrullah Efendi Türklüğü tanımlama gayreti içine girmişlerdi<sup>16</sup>. *İkdam*'da daha sık görülmeye başlayan Muallim Feyzi'nin ve Necip Asım'ın "Eski Türk Adları"<sup>17</sup>, Enderun-ı Hümayun'dan Abdülaziz imzalı "Çin Dâhilinde Türkler" gibi yazılar bu konuda uyanan ilgi hakkında fikir verebilir<sup>18</sup>.

Bu tür bir bilinçaltının somutlaşmasında 1905'te Mısır'da çıkmakta olan ve yazarları arasında Yusuf Akçura gibi isimlerin de yer aldığı "Türk" başlıklı bir gazete de örnek olabilir. Ancak Akçura'nın bu alandaki en büyük katkısı şüphesiz "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesi olmuştu. Akçura makalesinde Türkçülüğü, İslamcılık ve Osmanlıcılık ile karşılaştırarak öncelikle kendisi tartışmıştı. Ancak onun tespit ve önermelerine yanıtlar gelmekte de gecikmedi. Ahmet Ferit (Tek)<sup>19</sup> ve Ali Kemal Beyler kısa süre sonra cevaplarını ve itirazlarını sıralamışlardı. Ancak Yusuf Akçura da satırlarında 1905 itibariyle Türkçülüğün dar bir entelektüel zümre içinde konuşulan ve tartışılan bir fikir olduğunun altını çizmekteydi<sup>20</sup>.

Akçura'nın "turfanda" dediği Türkçülük fikri böylelikle siyaset sahnesine bir giriş yaptıysa da Osmanlı Devleti'nin ve aydının umudu yüzyılın ilk on yılı boyunca Osmanlıcılık olarak kaldı. 1906 sonrasında giderek canlanan Jön Türk hareketinin parolası da buna dönüşmüştü. Prens Sabahattin, Ahmet Rıza, Bahattin Şakir, Dr. Nazım ve Mizancı Murat gibi isimler arasındaki sayısız fikir ayrılığına rağmen ortaklaştıkları nokta "*din ve mezhep ve kavmiyet ayırmaksızın el birliği ile çalışma*" ve Osmanlıcılıktı<sup>21</sup>. Meşrutiyet'in ilan edilmesine kadar Osmanlı unsurları içindeki pek çok muhalif bu çerçevede ittifak etmekten çekinmedi. II. Meşrutiyet'in ilanı da tam bir Osmanlıcılık festivaline dönüşmüştü. Balkan Savaşları'na kadar bu görüşte ısrar edilmeye gayret edilmişti. Ancak Akçura'nın Yeni Osmanlılar'ın daha erken fark ettiğini söylediği "Osmanlı Milleti ihdası arzusunun beyhudeliği" fikri bu savaşlarla daha açık bir şekilde anlaşıldı<sup>22</sup>. Erik J. Zürcher de 1860'lardan 1908'e politik tartışmalarının paydaşlarının aslında ne ölçüde İttihad-ı Anasır ya da Osmanlıcı fikirlere gerçekten inandıklarının tartışmalı olduğunu öne sürer<sup>23</sup>.

<sup>16</sup> Şerif Mardin, *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul 2005, s. 65.

<sup>17</sup> *İkdam*, 28 Aralık 1900, s. 2-3; 2 Ocak 1902, s. 3.

<sup>18</sup> *İkdam*, 24 Ocak 1899, s. 2.

<sup>19</sup> Ahmet Ferit Bey'in üç yıl sonra Yusuf Akçura ile Türk Yurdu'nda ortak bir çalışma içerisine girmesi dönem aydınının farklı düşünceler arasında yaşadığı savrulmalar açısından dikkat çekicidir. M. Perinçek-A. Odabaşı, *Jön Türk Devrimi*, s. 35.

<sup>20</sup> Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara 1998, s. 24.

<sup>21</sup> Serkan Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2010, s. 143.

<sup>22</sup> Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 21.

<sup>23</sup> Erik J. Zürcher, *Bir Ulusun İnşası: Jön Türk Mirası*, Ankara 2015, s. 341.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında "Kardeşlik Marşları" yazıldı ve Osmanlılar arasında "ayrılık gayrılık yoktur" şiarıyla yola çıkan İttihat-ı Anâsır-ı Osmaniye Heyeti'nin kurulması gibi girişimler olduysa da 1910 sonrası Türkçülüğün daha açık tartışıldığı ve Türkçü politikaların giderek daha fazla zemin bulduğu bir on yıl oldu<sup>24</sup>. Türkçülüğün teoride ve pratikte yükselişinde şüphesiz gayri Türk unsurların imparatorluk içindeki tutumları da etkili olmuştu. II. Meşrutiyet devrinde seçimler de bir yönüyle böyle bir atmosfer yarattı. 1908 sonunda yapılan seçimlerde Anadolu dışından adaylar milli mensubiyetleriyle anılmış, seçim kampanyalarını da büyük ölçüde oy alabilecekleri bu kitlelere yönelik yapmışlardı<sup>25</sup>. Partiler de adaylarını seçerken etnik kimlikleri göz önünde bulundurmuydu. Ortaya çıkan tablo Osmanlıcılık açısından göz kamaştırırsa da sonuçları öyle olmadı. Başta Arap mebusların Türkçe sorunu daha sonra Türkçe'nin Arap eyaletleri de dâhil yaygın kullanımı için yürütülen çalışmalar "Türkleştirme" gayretleri olarak algılandı. Arap milliyetçiliği ve tarihi ile ilgili çağdaş araştırmalar arasında bu uygulamalardan başlayarak, II. Meşrutiyet devrinde Mebusan Meclisi'ndeki altmış dolayındaki Arap üye sayısının nüfusa oranla az olduğunu savunmaktadırlar. Fakat bu tartışmalar içerisinde gelinen bir diğer nokta, dönemin İttihatçı politikalarının genel ekseninin Türk olmayan toplumları Türkleştirmekten ziyade onları yeni merkezi devlet yapılanmasının parçası yapma gayreti olduğu yönündedir<sup>26</sup>. Niyazi Berkes de Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlardan kaynaklanan ekonomik bağımlılığının karşısına Türkçülerin milli ekonomi çerçevesinde bir direniş hattı olarak çıktığını dile getirmektedir<sup>27</sup>.

Tepkiler ve söylem açısından bakıldığında Arapların 1908 sonrası İttihatçı politikalarından duydukları rahatsızlığı konu edinen bazı yazılar Batı basınında yer bulunca etnik temelli bir tartışma da kendiliğinden göze çarpar. *Le Temps* gazetesinde "Araplar ve Türkler" adlı yazıda M. Chekri Ganem adlı birinin mektubuna yer verilmişti. Buna göre Araplar meşrutiyet rejimi başladığından beri kötü muamele görüyordu<sup>28</sup>. Aynı başlıklı bir makale ile *Tanin*'den bir müdafaanın gelmesi gecikmedi. Hüseyin Cahit Bey, mektubun baştan sona yanlılarla dolu olduğunu belirtti; "Türklerin on temmuzdan sonra Araplara daha fena muamele ettiği ise tamamen yalan"dı<sup>29</sup>.

<sup>24</sup> Zekeriya Kurşun, "İttihatçılık ve 'Kardeş Türküsü' Üzerine", *100. Yılında Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu*, 22-24 Ekim 2008, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2009, s. 693-700.

<sup>25</sup> Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, İstanbul 1998, s. 108.

<sup>26</sup> Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s. 92-95.

<sup>27</sup> Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul 1999, s. 40.

<sup>28</sup> *Le Temps*, 5 Nisan 1910, s. 1.

<sup>29</sup> *Tanin*, 8 Nisan 1910, s.1.



Osmanlı uyruklarının Araplık, Rumluk, Ermenilik, Arnavutluk davaları güttüğü böyle bir siyasal atmosfer içinde Türklüğün ve Türkçülüğün de daha örgütlü bir hal almaya başlaması olağan karşılanabilir. Bu noktada Türkçülüğün imparatorlukta yükselen milliyetçi akımlar karşısında daha ziyade reaksiyonel bir tavır olarak yükselişe geçmesi dikkat çekicidir. 18 Aralık 1908'de Yusuf Akçura gibi birçok isimden oluşan Türk Derneği kuruldu. 1911'de yayına başlayan Genç Kalemler ve yine aynı yıl kurulan Türk Yurdu Cemiyeti bu örgütsel yapılar arasında sayılabilir.

Türk Yurdu Cemiyeti, içinde Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Fuat Köprülü, Hüseyinzade Ali Bey gibi isimlerin öncülüğünde bir dergi de çıkarmaya başladı. *Türk Yurdu Dergisi*, Türkçe hassasiyetinin ön plana çıktığı *Genç Kalemler*'den daha fazla ses getirmiş ve derginin yazarları Türkçülük tartışmaları içinde başat karakterler haline gelmişti. "Osmanlı bayrağı altında şuursuz bir hayat geçirmekte olan Türklere" şuur kazandırma şiarı ve başta Leon Cahun olmak üzere batılı Türkologlardan yapılan tercümelemler derginin ilgi ile takip edilmesini sağladı<sup>30</sup>. Tarık Zafer Tunaya, bu yıllarda kurulan Türkçü yapılanmalar arasında Akçura'nın yine içinde olduğu "Rusya'da Sakin Müslüman Türk Tatarlarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti"ni, Celal Bayar'ın içinde olduğu "Halka Doğru Cemiyeti"ni, Nüzhet Sabit'in "Teavün-ü İçtimai Cemiyeti"ni de saymaktadır. Bu mütevazı örgütlenmelere rağmen bu alandaki ana akım, *Türk Yurdu Dergisi*ni de içine alan Türk Ocağı olmuştu.<sup>31</sup>

Dönemin en baskın siyasal hareketi olarak İttihat ve Terakki Fırkası'nın politik eğilimleri de Türk Ocağı'nda yürütülen çalışmalara paralel seyir göstermeye başlamıştı. Bu politik çizgi İttihat ve Terakki muhaliflerine göre "Türklük ve İslamlığın" üstünlüğüne dayalı olmak üzere tüm Osmanlı unsurları arasında bir dengenin yerleştirilmesi idi. Bu noktada İttihat ve Terakki karşıtlığının adeta bir şemsiye örgütü olarak 1911'de ortaya çıkan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kuruluş amacını fırkanın programını kaleme alan Ahmet Reşid Bey şöyle izah etmişti:

"...her biri kendine has bir hüviyet peyda etmiş olan müteaddit akvamı Türkçeleştirmek hayal-i hamı yerine, muhtelif anasır arasında hakiki bir imtizac ile daimi bir vifak ve tesanüdü imkân dairesine getirecek memleketin huzur ve asayışı için de refahat nimetine vüsûlünü temin etmek olduğundan, doğacak olan fırkanın adına Hürriyet ve İtilaf dedik".

Bu satırların da gösterdiği üzere devrin siyasi partileri devletin kuruluş reçetesini Osmanlılık ve Türkçülük arasında yapılacak bir tercihte görüyorlardı. Bu iki eğilimin 1913'e kadar çatıştığını öne sürmek yanlış

<sup>30</sup> Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1985, s. 1397.

<sup>31</sup> Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, I, İstanbul 1998, s. 440-445.

olmayacaktır<sup>32</sup>. Balkan Savaşlarının etkisiyle yönetimde ve entelektüel yaşamda giderek artan Türklük vurgusu, 1913'den itibaren daha geniş bir toplumsal karşılık ve karşıtlık bulmaya başladı. Esas itibarıyla Türkçüler de artık fikirlerini daha derli toplu bir şekilde ifade ediyorlardı. Türkçülük neydi ve ne işe yarayacaktı? Türkiye nasıl kurtarılabilir sorusunun yeni yanıtı bu olabilir miydi? Genel hatlarıyla Turan coğrafyasına açılmak Avrupa'dan Orta Asya'ya kültürel, ticarî, askerî, politik ilişkileri geliştirmek ve bağları güçlendirmek, yeni kurtuluş reçetesi miydi? Öne çıkan Türk aydınları bu sorular etrafında durdular ve işe Eric Hobsbawm'ın "Milletler ve Milliyetçilik" eserinde uzun uzun tartıştığı milletçiliğin inşası için elzem görünen bir tarih yazmaktan başladılar.<sup>33</sup> Türk Moğol ilişkileri tarihsel bağlamda en geniş şekliyle II. Meşrutiyet döneminde ele alınmaya başladı. Cengiz, Timur, Babürşah gibi tarihî karakterler ve onların tarihi Türkçülerin satırlarını dolduruyordu. Reaksiyonlar da gelmekte gecikmedi. Süleyman Nazif, "Cengiz Hastalığı" şeklinde nitelediği bu gayretleri yererken işe Cengiz'in kim olduğundan başladı. Yazısı Jules Verne'in romanlarında bütün dünyayı İngiliz hâkimiyetinde göstermesine benzer şekilde Türkçülerin de benzer bir coğrafya algısı yaratmaya çalıştığından söz ediyordu. Yazının devamında Müslümanlardan nefret eden, onları yok etmeye uğraşan Cengiz gibi biri için Müslüman gençler arasında "Yetiş Ey Ulu Hakanım Cengiz" sesleri yükseldiğini söylüyor ve bunu kabul edilemez buluyor, Cengiz Han'ı Türklerin anayurdundan ayrılmasının ve İslam'ın daha geniş coğrafyalara yayılmayışının müsebbibi olarak işaret ediyordu. Tüm "ricâl-i dinî ve milliyî" bu hastalıktan kurtarmak ona göre farzdı.<sup>34</sup>

*Sebilü'r-Reşad* dergisinin tepkisi de hem bir yönüyle Türkçülerin savundukları düşüncelere hem de Türkçülerin modernleşme taraftarlığına ve Avrupai yaşam alışkanlıklarına yönelmişti. Dergi, 1914 yazında, Anadolu köylerinde anlatılan Türk masallarından 12 ciltlik bir seçki hazırlayan Macar bir Doktor onuruna verilen baloyu hedefine almıştı. "Türk Ocağı Balolardan, Konserlerden Ne Hayır Bekliyor?" başlıklı yazıya göre Türkçüler fikirleriyle tutarsız, yaptıklarıyla da mahzurlu faaliyetler peşindeydi:

*"Türk ocağı tesis etti edeli bir türlü salim bir istikamet tutmaya muvaffak olamadı. Bir zamanlar Cengiz'in yasasıyla, kızıl elma ile Ergenekon ile uğraştı durdu sonrada Türkçülüğü bırakarak Garbçılığa döndü. Döne dolaşa nihayet baloculukta, konsercilikte karar kıldı. Şimdi hak el-insaf söylemelidir. Türk ocağının maksad-ı teessüsü bu mudur? Türk ocakları memlekette bir kere bu suretle Tanındı mı artık Anadolu'da hiçbir şey yapmaya muvaffak olamaz hâlbuki biz Türk ocağının böyle bir vaziyete düşmesini istemeyiz. Türk ocağı bugün çok*

<sup>32</sup> Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul 2012, s. 64-65.

<sup>33</sup> Eric J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul 2010, s. 36.

<sup>34</sup> Süleyman Nazif, "Cengiz Hastalığı", *İçtihat*, 18 Temmuz 1329, nr. 26, s. 1573-74.



*hizmet edebilecek bir hal ve mevkidedir. Anadolu Müslümanları nazarında hay-siyet ve itibarını muhafaza etmek mecburiyetindedir. Öyle ki Beyoğlu'nda, tak-simlerde balolar tertip etmesi ocağı konser ocağı haline getirmesi hiçte doğru değildir. Millet in şimdi zevk ve sefa zamanı değildir.*"<sup>35</sup>

*Sebilü'r-Reşad*'daki bu yazıdan da anlaşılacağı üzere Osmanlıcılığın sürdürülebilir bir politika olarak giderek daha az kabul gördüğü bu yıllarda Türkçülerin tartıştıkları ana cephe İslamcılar oldu. Kimilerine göre İslam-Türk tezinden Türk-İslam tezine geçişin kaygıları içinde olağan tepkilerdi bunlar<sup>36</sup>. Ümmet fikrinin kaybolması endişesi Türkçülüğü suni bulan muhafazakâr Osmanlı aydınlarını "İttihad-ı Anasır" fikrine yöneltmiş, yazdıkları risalelerde Türkleri birleştirmek yerine Müslümanları birleştirmek fikrini ehven bulmuşlardı<sup>37</sup>.

Bu çerçevede Türkçüler ve savundukları fikirlerle de mücadele içinde oldular. Muhafazakâr basın organlarından yükselen sesler içinde de "Cengiz Hastalığı"na tepkiler giderek arttı. *Sebilü'r-Reşad* Dergisinde "Kavmiyet Hissi fikirleri nereye sürüklüyor! Şekaveti nasıl saadet şeklinde gösteriyor" başlıklı bir yazı hedefine *Türk Yurdu*'nun 79. sayısında yayınlanan Cengiz Han'a dair bir kasideyi almıştı. "Kasidede Cengiz'i güneşe, bayrağını gökten parçalanma zümrüde teşmil ediyor..." dendikten sonra Cengiz'e yapılan övgüler yazının başında özetlenmişti. Dergiye göre millete örnek ve ilham kaynağı olacak bu kadar kahraman varken dine ve vatana kastetmiş bir şakiyi kasidelerle övmek kabul edilir şey değildi<sup>38</sup>. Ancak Türkçülere yönelik gösterdikleri reaksiyona rağmen *Sebilü'r-Reşad* da kimi zaman kendisini bu Türk-Moğol rüzgârına kaptırıyordu. S. M. Tevfik imzalı "Moğol İmparatorlarının Asar-ı Bergüzideleri" başlıklı bir yazı dizisi, Moğol istilalarına çok sıcak bakmasa da daha sonra Moğol hükümdarlarının Hindistan'da bıraktıkları eserleri konu etmişti<sup>39</sup>.

1914 yoğun bir kavmiyet (milliyetçilik) ve cinsiyet (ırkçılık) tartışmasının yaşandığı bir yıl oldu. Türkçüler kendilerini milliyetçi fikirlere yönelten şeyin "Türklerin dışta ve içte maruz kaldığı tehlikeler" olarak tarif

<sup>35</sup> *Sebilü'r-Reşad*, "Türk Ocağı Balolardan, Konserlerden Ne Hayır Bekliyor?", XXIV/60, 6 Ağustos 1914, s. 170-171.

<sup>36</sup> Mehmet Ö. Alkan, "II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya Militer Türk-İslam Sentezi", *Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, Tarih Vakfı, İstanbul 2010, s. 57-86.

<sup>37</sup> Ali Fehmi Muhammet, "İttihad-ı İslam ve Hilafet Meselesi", *Hilafet Risaleleri*, III, İstanbul 2003, s. 93-100.

<sup>38</sup> *Sebilü'r-Reşad*, "Kavmiyet Hissi Fikirleri Nereye Sürüklüyor! Şekaveti Nasıl Saadet Şeklinde Gösteriyor", 12 Mart 1331, sayı 332, s. 154.

<sup>39</sup> *Sebilü'r-Reşad*, "Moğol İmparatorlarının Asar-ı Bergüzideleri", I-XII, sayı II-301, s. 26-28; "Moğol İmparatorunun Asar-ı Bergüzideleri: Dehli'deki Müze Muhteviyatı", 12 Haziran 1330, XII/302, s. 288-290; "Hindistan'da İslam Moğollarının Asarı", 15 Mayıs 1329 [1330], XI [XII]/298, s. 224-225.

ederken, İslamcılar bunu meşrutiyet sonrası “Avrupa’dan ödünç aldığımız İslam vücudunun veremi” olarak görüyordu. “İslam’da Dava-yı Kavmiyet” kitabının yazarı Babanzade Ahmed Naim, bu tartışma içindeki en dikkat çekici isimlerden birisiydi. Kavmiyetçi fikirleri savunanları Türkçü ve Türkçü-İslamcı şeklinde kategorize eden Ahmed Naim Bey, bunlardan birincisinin “yeni bir iman”, “yeni bir kavim” peşinde aslen “dinsizlik mefkûresi” peşindeydi. Onlar:

*“Halkın dinini çekip çıkarıp yerine ona denk başka bir şey ikame edilemeyeceğini, ila-yı kelimetullah uğruna kılı kıpırdamayan bir herifin tâ Kamçatka yaylalarındaki için silaha sarılmayacağını, bin yıldan beri kardeşimdir dediği, bin yıldan beri üzüntü ve sevincine ortak olduğu, uğruna hayatını feda etmekten çekinmediği din kardeşini bırakan bir kimsenin Sibiry’a’nın bilmem hangi boz ovalarında Hristiyan mı, Şamanist mi belli olmayan Yakut kardeşini sevemeyeceğini düşünemeyen”* kimselerdi.

Türkçü-İslamcılar ise “ne yardan ne serden geçenler”di. Sadece Türkçülerle İslamî olmamaları nedeniyle tartışmaya gerek duymayan Ahmed Naim, Türkçü-İslamcı dediklerine ise eğer Türklere yardım etmek istiyorlarsa onlara “ey Türk” yerine “ey Müslüman” diye seslenmelerini ve Türkün tarihini İslam tarihinden ayırmamalarını öneriyordu. Babanzade’nin bir başka önerisi de şöyledi: [*Onların*] “Gayretini gıdıklamak isteğinizin vakit Türklük adına değil Müslümanlık adına gıdıklayınız”.<sup>40</sup>

1913 sonrasında İttihatçı idaresinde Osmanlı Devleti’nde Türkçü politikalar giderek belirginleşmişti. İttihatçı Ziya Gökalp’in 1914’te yayınladığı Kızıl Elma kitabının yanı sıra Emekli Ferik Enver Paşa’nın “Türklerin Menşei’ne Dair” başlıklı yazılar 1917 yılında Edebiyat-ı Umumiye Dergisinde yayınlandı<sup>41</sup>. 1918 yılı itibariyle Türkçülük ve Turancılık ile ilgili fikirler büyük ölçüde bir çerçeveye kavuşmuştu. Kime Türk denecekti? Turan Dünyanın neresiydi? Ve ondan hangi faydalar sadır olacaktı? Mehmet Emin, “Turan’a Doğru” şiiriyle bu soruların cevabını vermeye gayret edenlerden biriydi:

*Türk diliyle konuşan  
Her bir şehir memleket  
Senin birer evladın, senin birer oymağın;  
Senin birer öz yurdun; birer bucağın!  
Sen istersen Tuna’nın kaynağından Çin’e dek:  
Altay, Kıpçak, Sibiry,  
Azerbaycan, Havarzem, Gazne, Hive, Buhara...  
Her yer yeni Turanın sınırına girecek;*

<sup>40</sup> Babanzade Ahmed Naim, “İslam’da Dava-yı Kavmiyet: Takib ve Tenkid Mecmuası Sahibi Nüzhet Sabit Beyefendi’ye”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi I Metinler Kışiler*, Ed. İsmail Kara, İstanbul 2014, s. 329-337.

<sup>41</sup> Bkz. Enver Paşa, “Türklerin Menşei’ne Dair”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, 31-60. sayılar.



*Osman ile Nadirin, İlhan ile Babürün  
Kardeş olan milleti bir rüyaya tapacak...  
Büyük Turan ilinde zengin Asiyân, Avrupan  
Birer yeni Japonya, Amerika olacak;  
Yedi büyük denizin üzerinde her liman  
Türk metayı yüklenmiş katarlarla dolacak.*<sup>42</sup>

Mehmet Emin'in (Yurdakul) düşlerinin ne derece pratik sonuçları olmuştu, bunu kesin çizgileri ile ortaya koymak güçtür. Ancak 1918 yılının ilk altı ayında *The Times* gazetesinde çıkan "Turancılık Meselesi" başlıklı yazılar Rusya'daki Türk ve Müslüman unsurların uyanışı ve Osmanlı ile aralarında doğabilecek bir ittifak ile ilgili İngiltere'deki endişelerden söz etmekteydi<sup>43</sup>. Bu yazılardan bir tanesine göre Jön Türkler I. Dünya Savaşı henüz başlamamışken Orta Asya'da Ural-Altayık diller konuşan unsurlarla iletişime geçmişti. Fakat bu girişimler Çarlık Rusyası'nın çöküşünden sonra daha anlamlı ve gerçekleştirilebilir bir hale gelmişti. Turancı fikirler ve faaliyetler Anadolu'dan Çin'e uzanan topraklar üzerinde derin etkiler yaratabilirdi. İngiltere ve Fransa'yı dünyanın en büyük İslami gücünü elinde bulunduran ülkeler olarak tarif eden gazeteye göre Turancılık uluslar arası siyasette yeni bir denge demekti<sup>44</sup>. Bu yazılardan bir başkasında da Meşrutiyet döneminde Turancı fikirlerin yükselişini sağlayan Balkan Savaşları ile değişen demografik durum, Jön Türklerin Türkçü faaliyetleri, Turan ülkeleri arasındaki dil kültür birliği gibi hususlar sıralanmıştı<sup>45</sup>.

Mehmet Emin Bey'in Turancılığın coğrafi, ekonomik ve tarihi referanslarını izah etmesine benzer bir şekilde bu alanda en derin etkiyi yaratan Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" kitabı da 1918 içinde çıkmıştı. Onun görüşleri gelecek on yıllar içinde çok etkili olduysa da basıldığı devre içinde Türkçülük tartışmalarına yeni boyutlar getirdi. Öncelikle Türkçülüğü Osmanlıcılıktan ve Ümmetçilikten dolayısıyla İslamcılıktan kopuş ve buna ek olarak muasırlaşmayı batıyı gereksiz ölçüde taalluk etmek olarak gören aydınlardan karşıt fikirler yayın organlarında sık sık boy gösterdi. 1918 yılında Osmanlı vatandaşları ağır işgallerle karşılaşmaya başladıklarında mealen Türklerin felaketinin sorumlusu olarak Türkçüleri gören yazılar kaleme alındı. Bunlardan birinde Ziya Gökalp'in etrafında toplanan Türkçülerden "Çerkes Ömer Seyfettin" bir yazısı eleştirilmiş ve önce siyasi mefkûreleri şöyle özetlenmişti:

*"Türkçüler fülîyat sahasına hiç bir zaman geçemedikleri için yalnız nazarıye halinde kalan siyasi fikirleri, siyasi mefkûreleri şunlardı:*

<sup>42</sup> Mehmet Emin, *Turan'a Doğru*, İstanbul 1918, s. 17.

<sup>43</sup> BOA. HR. SYS. 16/2447.

<sup>44</sup> *The Times*, "Germany and Pan-Turanian Movement", Thursday, 3 Ocak 1918, s. 7.

<sup>45</sup> *The Times*, "The Turanian Movement", Perşembe, 3 Ocak 1918, s. 5.

a) Türkiye'yi iki kısma ayırmak Türklerle meskûn kısma yani Anadolu'ya "Türk Yurdu" demek. Araplarla meskûn kısma muhtariyet hatta bazı müfritlerince istiklal vererek "Arap Yurdu" diye ayırmak.

b) Türk Yurdunda Türkler arasında ekalliyette kalan Rum, Ermeni, Yahudi gibi milletlere de harsi bir muhtariyet vermek, serbest inkişaflarını temin etmek, Türklerle noktası noktasına hakça müsavi tutmak.

Memleketimizin fikri sahası hürriyetten mahrum olduğu için bu umdeler bu gayeler böyle vazih bir şekilde ortaya atılmıyor, bin türlü dolambaçlı yollarla adeta edebi bir kaçakçılık halinde ilmi makalelere sıkıştırılıyordu"

Ö. Seyfettin'in özeti verilen yazısına derginin cevabı hayli sertti:

"Çok zahmete katlanmaksızın sayelerinde mefkûrelerine kavuşturduklarından dolayı Türkçüler İngilizlere bir de teşekkürname göndermelidirler. Türkçülerin bin türlü dolambaçlı yollarla edebi kaçakçılıklarla, ilmi makalelere sıkıştırmak suretiyle anlatmak istedikleri bir mefkûreleri daha vardır; Bakalım onu da itiraf etmek cesaret-i medeniyesini ne zaman gösterecekler!"<sup>46</sup>

Yazın dünyasındaki bu gelişmeler bir tarafa Türkçülüğün özellikle savaş yıllarında İttihatçı politikalara yön verdiğine dair pek çok siyasi tarih okuması yapılabilir. Bu koşullar altında mağlubiyetle neticelenen savaşın ardından İttihatçılar ağır yenilginin sorumlusu olarak görüldüğü gibi Türkçü ya da Turancı fikirler de mahkûm olanlar arasındaydı. *İçtihat* dergisinde bu konuda çıkan bir yazıya tepki olarak gelen bir okuyucu mektubu başarısızlığın "Pantürkist" düşünceye ihale edilmesini haksız buluyordu.<sup>47</sup>

Bünyamin Kocaoğlu'nun *Mütareke'de İttihatçılık* eserinde de ortaya koyduğu üzere artık İttihatçılara hücumların en kolay olduğu bu devrede Türkçülük de eleştirilerden nasibini almaya devam etti<sup>48</sup>. Ömer Rıza Bey "Türkçülük ve Memleketçilik" başlıklı yazısında halkın ahlakının bozulmaya çalışılmasından ve Avrupa taklitçiliğinden söz ederek, hedefe yine ümmet fikrini yıkmak isteyen Türkçüleri almıştı. Ancak odaklandığı nokta modernleşme ve kadının sosyal yaşama katılması gibi konulardı. Ona göre "görünüşte füsunkâr, hakikatte zehirli" fikirlerle gençleri zehirleyenler arasında Türkçüler de vardı:

"Son zamanlarda mahiyeti meçhul bir mezhebin etrafında bir takım dedikodular intişara başladı. Hatta payitahtın havai safiyetini ihlal, ruh-ı diyanetperverini izlal eden; memlekette ananat-ı milliye ve adab-ı islamiyenin peyderpey yıkılmasına çalışan bu mahiyeti meçhul mezhebin taraftarları olduğunu söylendi. Filhakika son senelerde kadınlarımızın ahval-i umumiyesinde garip tebdiller, istihaleler ru-nüma oldu. Tesettür alehtarlığı artttıkça arttı. Müslümanların taassubundan dem vurmak mutadî bir moda halini aldı. Kadınları

<sup>46</sup> *Sebilü'r-Reşad*, "Türkçülerin Siyasi Mefkûreleri", 23 Teşrin-i Sani 1334, XV/325, s. 211.

<sup>47</sup> *İçtihat*, "Türkçüler ve Muharebe: Doktor Abdullah Cevdet Bey'e", sayı 131, 1 Kasım 1918, s. 2816.

<sup>48</sup> Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık*, İstanbul 2006, s. 71.



azat etmedikçe, kadınları sokağa dökmedikçe bu memleketin hayır yüzü görme-yeceğine dair pek batıl kanaatler bir takım kanaatsizlerin düsturu oldu.”<sup>49</sup>

Türkçü miras siyasal ve kültürel bir yaklaşım olarak kendisini Osmanlı’dan Cumhuriyet’e sürdürmeyi başardı. Ancak Cumhuriyet yıllarında yeniden bu alanda bir kültürlenme ve bilinçlenme süreci başladı.<sup>50</sup> Bu devre de Türkçü fikirlerin öncelikle Anadolu ve Rumeli Türklüğü üzerine yoğunlaştığı açıktı. Turan yine dillerde ve gönüllerdeydi ancak bu eyleme dönüşmekten çok uzaktı. 1924’te Azerbaycan ve Kafkasya Türklerine yönelik Bolşevik baskıları arttığında Türkçülerle siyasal mücadele geleneğini sürdüren çevrelerden yine tepkiler yükseldi:

“Yeni Kafkasya Bolşeviklerin Türklere reva gördükleri mezalim ve işken-celeri tafsil ettikten sonra Türkiye’deki Türkçülere tevci-i hitap ile diyor ki: “Fakat bu Türk vatanına merbut bu kardeş memleketle alakadar burada hassas bir muhit yok mudur? Nerede millet nerede kardeşlik, nerede emeldaşlık hislerinin o ulvi cilveleri? Neden Türklük coşmuyor? Neden en fedakâr Azeri gençliği dünyada bir kimsesi yokmuş gibi, bin türlü mezalime maruz kalıyor? Türkçülük böyle mi olacaktı? Türkiye Matbuatı böyle mi duracaktı?”<sup>51</sup>

Tüm bu tartışmaların neticesi olarak Türkçülük, Cumhuriyet yıllarında Milliyetçilik şeklinde karakterize edilerek, Türk kültürü ve tarihi üzerine bir milli kimlik inşasının başlıca dayanağı haline geldi. Ancak bu fikrin olgunlaşmasında Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan tartışmaların, basın faaliyetlerinin ve elverişli tartışma ortamının büyük tesirleri görüldü. Balkan Savaşları’nın Osmanlıcılık taraftarlarının, göreceli olarak I. Dünya Savaşı’nın da İslamcılığın sükülüne sebep olması, Türkçülüğün daha fazla ön planda olduğu siyasal devirleri beraberinde getirdi. Meşrutiyet devri fikir tartışmaları içinde Osmanlıcı, Batıcı, İslamcı görüşler içinden en derin savrulmaları yaşayan pek çok aydın da kendisini bilinçli ya da bilinçsiz Turan fikrini müdafaa eder buldu.

### Kaynakça

1320 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Ali Osmaniye, İstanbul 1902.

Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 1999.

Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-yi Osmani*, Cemiyet-i Tedrissiyye-i Osmaniye Matbaası, İstanbul, 1876.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, 1998.

Alkan, Mehmet Ö., “II. Meşrutiyet’te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Mil-

<sup>49</sup> Ömer Rıza, “Türkçüler, Memleketçiler”, *Sebilü’r-Reşad*, 12 Kasım 1919, XVIII/448, s. 68-69.

<sup>50</sup> *Hayat Mecmuası*, “Türkçülerin Tarihine Dair Notlar”, Ankara, 5 Mayıs 1928, sayı 23, s. 2.

<sup>51</sup> Eşref Edib, “Türkçülük Böyle mi Olacaktı?: Yeni Kafkasya Gazetesi’nin Türkçülere Karşı Serzenişleri”, *Sebilü’r-Reşad [Sırat-ı Müstakim]*, XIV/609, İstanbul, 24 Temmuz 1340, s. 176.

- liyetçilik, Militarizm veya "Militer Türk-İslam Sentezi", *Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, Tarih Vakfı, İstanbul 2010, s. 57-86.
- Babanzade Ahmed Naim, "İslam'da Dava-yı Kavmiyet: Takib ve Tenkid Mecmuası Sahibi Nüzhet Sabit Beyefendi'ye", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I Metinler Kişiler*, Ed. İsmail Kara, İstanbul 2014, s. 329-337.
- Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, 2012.
- BOA. HR. SYS. 16/2447.
- Buzpınar, Tufan, *Abdulhamid II, Islam and the Arabs: The Cases of Syria and the Hijaz (1878-1882)*, Manchester Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, 1991.
- Cahun, Léon, *Introduction à L'Histoire de L'Asie: Turks et Mongols Des Origins a 1405*, Paris 1896.
- Djelaeddin, Moustapha, *Les Turcs Anciens et Modernes*, Paris 1870.
- Eric J. Hobsbawm, *Milliyetçilik*, İstanbul 2010.
- Eşref Edib, "Türkçülük Böyle mi Olacaktı?: Yeni Kafkasya Gazetesi'nin Türkçülere Karşı Serzenişleri", *Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim]*, XXIV/609, İstanbul, 24 Temmuz 1340, s. 176.
- Gözütok, Avni, "Türkiye Türkçesinin İlk Sözlüğü Lehce-i Osmani", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 24, 1997, s. 29-37.
- Hanoğlu, Şükrü, "Siyasal Akımlar: Türkçülük", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1985, s. 1394-1399.
- İçtihat, "Türkçüler ve Muharebe: Doktor Abdullah Cevdet Bey'e", sayı 131, 1 Kasım 1918, s. 2816.
- İkdam, 2 Ocak 1902, s. 3.
- İkdam, 24 Ocak 1899, s. 2.
- İkdam, 28 Aralık 1900, s. 2-3;
- Kayalı, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, İstanbul 1998.
- Kırımlı, Hakan, "İsmail Gaspiralı", *DİA*, İstanbul, 1996, 13, s. 392-395.
- Kocaoğlu, Bünyamin, *Mütarekede İttihatçılık*, İstanbul 2006.
- Kurşun, Zekeriya, "İttihatçılık ve 'Kardeş Türküsü' Üzerine", *100. Yılında Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu, 22-24 Ekim 2008*, İstanbul 2009, s. 693-700.
- Kushner, David, *The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908*, Londra, 1977.
- Le Temps*, 5 Nisan 1910, s. 1.
- Mardin, Şerif, *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul, 2005.
- Mehmet Emin, *Turan'a Doğru*, İstanbul 1918.
- Muhammet, Ali Fehmi, "İttihad-ı İslam ve Hilafet Meselesi", *Hilafet Risaleleri*, Cilt: 3, İstanbul 2003, s. 93-100.
- Nazif, Süleyman, "Cengiz Hastalığı", *İçtihat*, 18 Temmuz 1329, nr. 26, s. 1573-74.
- Ömer Rıza, "Türkçüler, Memleketçiler", *Sebilü'r-Reşad*, 12 Kasım 1919, XVIII/448, s. 68.



- Perinçek, Mehmet, Arda Odabaşı, *Stambulskie Novosti'de Jön Türk Devrimi*, İstanbul, 2013.
- Poujoulat, M. Baptistin, *Histoire de Constantinople Comprenant le Bas-Empire et L'Empire Ottoman*, Paris, 1853.
- Roshwald, Aviel, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires Central Europe, Russia and the Middle East, (1914 –1923)*, London, 2001.
- Sebilü'r-Reşad*, “Hindistan'da İslam Moğollarının Asarı”, 15 Mayıs 1329 [1330], XI [XII]/298, s. 224-225.
- Sebilü'r-Reşad*, “Kavmiyet Hissi Fikirleri Nereye Sürüklüyor! Şekaveti Nasıl Saadet Şeklinde Gösteriyor”, 12 Mart 1331, sayı 332, s. 154.
- Sebilü'r-Reşad*, “Moğol İmparatorlarının Asar-ı Bergüzideleri”, I-XII/II-301, s. 26-28.
- Sebilü'r-Reşad*, “Moğol İmparatorunun Asar-ı Bergüzideleri: Dehli'deki Müze Muhteviyatı”, 12 Haziran 1330, XII/302, s. 288-290.
- Sebilü'r-Reşad*, “Türk Ocağı Balolardan, Konserlerden Ne Hayır Bekliyor?”, XXIV/60, 6 Ağustos 1914, s. 170-171.
- Sebilü'r-Reşad*, “Türkçülerin Siyasi Mefkûreleri”, 23 Teşrin-i Sani 1334, XV/325, s. 211.
- Tanin*, 8 Nisan 1910, s.1.
- The Times*, “Germany and Pan-Turanian Movement”, Thursday, 3 Ocak 1918, s. 7.
- The Times*, “The Turanian Movement”, Perşembe, 3 Ocak 1918, s. 5.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 2004.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1998.
- Tural, Sadık Kemal, “Yeni Osmanlılar ve Osmanlılık Cereyanı Meselesi”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 1973-1975, s. 131-144.
- “Türkçülerin Tarihine Dair Notlar”, *Hayat Mecmuası*, sayı 23, Ankara, 5 Mayıs 1928, s. 2.
- Yazıcı, Serkan, *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2010.
- Zürcher, Erik J., *Bir Ulusun İnşası: Jön Türk Mirası*, Ankara, 2015.